

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Боротьба за землю на Поділлі у першій половині 1920-х рр. // В книзі: Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2013. – С/375-382.

О.А. Мельничук

БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ НА ПОДІЛЛІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

Аграрні перетворення на Поділлі в першій половині 20-х років мали свої особливості. Перенаселеність регіону висувала на передній план проблему забезпечення селян землею. Так, дореволюційне селянське землекористування складало тут, в середньому, 0,63 десятини орної землі на одну особу. Тому, щоб виконати вимоги нового земельного закону від 5 лютого 1920 року про мінімальний наділ - 1,87 десятин, потрібно було не лише розподілити всі землі, але й виселити за межі губернії 639200 чоловік [1, с.19].

Не дивно, що вже влітку 1920 року в більшості повітів Поділля проявляється масове стихійне прагнення селян до отримання або розширення своїх присадибних ділянок. В доповіді підвідділу землевпорядкування Подільського губвиконкому в жовтні 1921 року зазначалось: "Селянська маса, впресована важкими економічними умовами в надто тісні рамки старих присадибних ділянок, почала енергійно добиватися розширення існуючих ділянок і захоплення нових на колишніх нетрудових землях" [2, арк.39].

Затримка із проведенням землевпорядкування на Поділлі була пов'язана з відсутністю губземвідділу, який мав координувати проведення таких робіт. Через військові дії та активізацію селянського повстанського руху в регіоні він був створений і зміг приступити до своєї роботи лише в кінці 1921 року [3, с.42]. Серйозною перешкодою при землевпорядкуванні була затримка із проведенням в губернії генерального та спеціального межування і обліку земель [4, арк. 8].

Вимоги зрівняльного поділу земель явно суперечили програмним цілям більшовиків. Тому діяльність новостворених земельних відділів була спрямована, в першу чергу, на роботу з націоналізації земель для потреб державних установ і підприємств. З цим рішенням пов'язувалось прагнення владних структур націоналізувати найкращі земельні ділянки. Всього на Поділлі потрібно було

забезпечити землею 66 цукрових заводів, 120 винзаводів, 100 радгоспів, 6 селекційних станцій та інші державні установи, які потребували земельних площ. Відведення націоналізованих земель на Поділлі планувалось завершити до кінця 1922 року і після цього розпочати внутрішньо-селищне землевпровадження[3, с.43].

Прагнення селян до отримання землі негативно позначились на їх ставленні до націоналізації. Тому навіть деякі з повітових відділів керувалися лозунгом: "Кращі землі - селянам, а що залишиться - для держави"[5, с.42]. Бажання селян отримати землю виразились у масовому самовільному захопленні націоналізованої землі. На Поділлі це проявлялось найчастіше у відбиранні земель цукрових заводів. Так, лише жителями сіл Гайсинської округи восени 1923 року було зайнято майже 3 000 десятин землі [6, арк. 27]. При виїзді на місце подій комісій райвиконкомів селяни рішуче заявляли, що "землі заводам не віддадуть, так як самі малоземельні, і земля повинна перейти в їх розпорядження, а не заводів, в яких знову засіли пани і поміщики"[6, арк.26].

Випадки таких конфліктів, які нерідко переростали у збройні сутички між селянами та адміністраціями державних установ, були досить поширеними на Поділлі в першій половині 20-х років. За даними Подільського губернського відділу ДПУ в 1920-25 роках "селяни намагалися силою відібрати націоналізовану землю в усіх округах Поділля, особливо Проскурівській, Могилівській, Гайсинській" [7, с.16]. Для владження конфліктів Наркомзем УСРР в грудні 1922 року надіслав директиву Подільському Губземуправлінню, в якій пропонувалось у план робіт по землевлаштуванню включити в першу чергу райони цукрових заводів, де виникли конфлікти [8, арк.118].

Наркомзем України спеціальним циркуляром від 10 травня 1921 року загострював увагу губземвідділів на фактах самовільного захоплення присадибних ділянок селянами, частина яких зовсім не мала права на садиби. Для перевірки садиб, які перейшли до селян без участі земельних органів, створювались на місцях спеціальні комісії з представників повітового і волосного земвідділів та двох представників місцевого КНС. Лише після перевірки ці садиби закріплювались за господарями [8, с.165].

На Поділлі, через кваліть роботи земельних органів, роботу з тимчасового розподілу нетрудових земель нерідко здійснювали комнезами. Так, член контрольної комісії по Загнітковській та Кам'янській волостях, описуючи типову картину землевпорядкування в містечку Рашкові, зазначав: "Роботу волземвідділу проводив, в цілому, комнезам. Розподілення землі проводилось також комнезамом, внаслідок чого земля розподілена неправильно" [9, арк. 32]. Загалом під час тимчасового розподілу колишніх нетрудових земель за законом від 5 лютого 1920 року, на Поділлі 70 % площі було розподілено при участі земорганів і комнезамів, і лише 30 % - техніками-землемірами [10, с.101].

Перерозподіл земель в особисту власність на Поділлі особливо активно відбувається після прийняття V Всеукраїнським з'їздом Рад закону від 2 березня 1921 року про закріплення землі за господарствами на дев'ятирічне користування. Закріплення землі відбувалося після того, як у заможних селян будуть відібрані лишки землі і реманенту. Запровадження закону покладалося на КНС. Офіційно воно підтверджувалось декретом від 13 квітня 1921 року, який одним з першочергових завдань комнезамів передбачав "термінове вилучення лишків землі у куркулів" [11, с.126].

Рішення місцевих з'їздів КНС Поділля свідчили про безкомпромісність їхньої боротьби з селянами-власниками. Так, в резолюції Літинського повітового з'їзду КНС, який відбувся в липні 1921 року, зазначалось: "Вжити всіх заходів до ліквідації куркульських господарств шляхом відібрання лишків земель та передачі їх комнезаможним. Коли ж куркулі будуть чинити опір, то конфісковувати їх майно, а самих арештовувати та відправляти через повітвиконкоми до концтаборів" [12, арк.17-18].

Надання владою широких прав і привілеїв комнезамам, викликало масовий протест основної частини селянства. Безпартійні селянські конференції, де обговорювались земельні справи, приймали рішення, які засуджували участь КНС в аграрних перетвореннях, нерідко вимагали негайної ліквідації самих організацій [13, с.59]. Такі рішення не могли подобатися партійному керівництву. Виступаючи на захист своєї опори, ЦК КП(б)У вказав на доцільність скликання з'їздів КНС, а не безпартійних селянських конференцій [14, с.30]. На Поділлі це

проявилось в рішенні губпарткому, де зазначалось, що в період розшарування села, скликання безпартійних селянських конференцій було б "шкідливим і не бажаним" і допускається лише в окремих необхідних випадках [15, арк.9].

Якщо на Україні планувалось завершити закріплення земель до 15 вересня 1921 року, то на Поділлі на цей час закріплення відбулося менш, ніж на третині площі [16, арк.34]. У виступі на II з'їзді Рад Поділля в грудні 1921 року зазначалось: "Ми не змогли приступити до закріплення землі відповідно до закону від 2 березня 1921 року, тому нам довелось просити про продовження терміну до 15 вересня 1922 року" [17, с.24].

Однак і цей термін не став остаточним. З переходом до нової економічної політики, активізувались дії заможного селянства по поверненню їм конфіскованого майна, землі, реманенту. Вони не лише перешкоджали незаможним селянам користуватись відібраною землею, але й поширювали чутки про відновлення приватної власності на ці землі. В наказі Подільського губвиконкому від 15 листопада 1922 року попереджалось, що такі дії за радянським законодавством кваліфікуються як непокора законам радянської влади. Тому всім адміністративним органам наказувалось з допомогою комнезамів стежити за виступами "куркулів", а винуватих осіб негайно арештовувати і засуджувати до карної відповідальності за статтями 73, 94 КК УСРР із конфіскацією всього майна [18, арк.86].

Архівні матеріали свідчать про широкі масштаби проведення конфіскації земель у заможних селян на Поділлі. Так, наприклад, по Жмеринському повіті на 1 лютого 1923 року в заможних селян було відібрано 2910 десятин землі [19, арк. 22]. У звіті Вінницької окружної КНС повідомлялось, що лише з 1 травня 1923 по 1 травня 1924 року у куркулів адміністративним шляхом відібрано 7100 десятин, якими було наділено 2410 членів КНС [20, арк.5-6].

Здійснюючи розкуркулення, члени КНС вилучали не лише землю, але й реманент, житло та господарські будівлі. Так, наприклад, в селі Медвеже Вушко Вінницького району в лютому 1923 року у заможних селян були вилучені і передані КНС: борони, брички, віялки, і навіть робоча худоба [21, с.52]. Все це нагадувало звичайнісінький грабіж міцних сільських господарів.

Прагнучи захистити себе від свавілля організованої бідноти, заможні селяни звертались у судові інстанції. Так, в першій половині 1923 року Подільська губерньська прокуратура була буквально "закидана" масою скарг селян на неправомірні дії комнезамів при вилученні майна. Проте, при задоволенні судом цих скарг, місцеві КНС не поспішали повертати конфісковане. Так, з 796 млинів, відібраних в Подільській губернії у власність було повернуто 215 [22, арк.3].

Однак, лише окремі з селян вірили в справедливість радянського суду. Основна ж маса спрямовувала зусилля на насильне повернення своїх земельних ділянок. В інформаційному донесенні Подільського ДПУ від 8 червня 1924 року зазначалось про активізацію дій заможних селян по поверненню земель в Кам'янецькій, Могилівській та Гайсинській округах. "Майже у кожному селі, - зазначалось в донесенні,- йде боротьба незаможників з куркулями і конфлікти поки що влагоджуються міліцією" [6, арк.83].

Відповіддю місцевих комнезамів на дії заможних селян було винесення рішень зборів про виселення їх із сіл. Так лише за 6 місяців 1924 року організаціями КНС Тульчинської округи було прийнято 76 таких постанов [6, арк.69]. Нерідко траплялись випадки вчинення організаціями КНС публічних самосудів над селянами-власниками за спробу повернути свою землю. Ілюстрацією може слугувати, так звана, "галичинецька справа". В матеріалах справи зазначається, що жителі села Галичинці Джуринського району Кашевський Яків, Бабій Авраам та Бабій Василій оскаржили неправомірні дії сільКНС перед Особливою Колегією Вищого контролю із земельних справ і добились відміни постанови окружної земсудкомісії про відібрання в них землі. Приїхавши в село, вони пред'явили наказ Верховного суду сільській владі. Негайно були скликані збори КНС, куди привели цих трьох селян і важко побили. Після цього секретар КНС Гнатюк трьома пострілами з обрізу їх застрелив. Реакцією зборів КНС на здійснення звірячої розправи були гучні оплески та виконання "інтернаціоналу" [23, арк.125-127]. На засіданні бюро Могилів-Подільського окружного від 11 лютого 1926 року, де розглядались висновки комісії з обстеження галичинецької земельної справи, було вирішено не надавати їй політичного характеру, який би міг бути використаний проти незаможників [24, арк.39].

Результатом "соціалістичного землевпорядкування" на Поділлі стало не збільшення селянських наділів, а навпаки - зменшення. Земельні ж наділи членів КНС з 1920 по 1925 рік навпаки збільшились і навіть перевищили середню норму забезпечення селян землею. Якщо на Поділлі в 1925 році на одне селянське господарство припадало 3,3 дес., то господарство члена КНС 3,63 дес. [25, с.41]. Тобто земля, яка відбиралась у заможних селян, розподілялась, в більшості випадків, серед членів КНС, а не серед всієї сільської бідноти, інтереси якої вони зобов'язані були захищати. Не останню роль в таких випадках відігравали заздрість, зведення особистих рахунків, бажання помсти тощо. Такий характер перетворень призводив до занепаду та руйнування сільського господарства, знищення справжніх господарів на землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Отчет Подольского губернского исполнительного комитета за 1923 г. - Винница, 1924.- 84 с.
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО).-Ф.П-40. - Оп.2. - Спр.148.
3. Хозяйственное строительство на Подолии. Отчет губэкономсовещания с 1 апреля 1922 г. - по 1 октября 1922 г. – Винница: 1 Гостипография, 1922. – 415 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф.27. – Оп.1. – Спр.293.
5. Хозяйственное строительство на Подолии. Отчет губэкономсовещания с октября 1921 по март 1922 г.- Винница: 1 Гостипография, 1922.- 464 с.
6. ДАВО.- Ф.П-1. - Оп.1. – Спр.493.
7. Шульга І.Г. Голод на Поділлі.- Вінниця: Континент - ПРИМ, 1993.- 224 с.
- 8.Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України).- Ф.1. – Оп.20. – Спр.1885.
9. ДАВО.- Ф.Р- 857. – Оп.1. – Спр.86.
10. Ксензенко Н.И. Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь1919 -март 1921 гг.). -Харьков: Выща школа, 1980. - 144 с.
- 11.Комітети незаможних селян України (1920-1933).Збірник документів і матеріалів. - К: Наукова думка, 1968. - 639 с.
12. ЦДАВО України.- Ф.257. – Оп.1. – Спр.35.
13. Лях Р.Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917-1923). - К.- Донецьк: Вища школа, 1975. - 116 с.
14. Робота на селі. Збірник матеріалів і розпоряджень про роботу на селі. - Харків: Пролетар, 1920. - 167 с.
15. ДАВО.- Ф.П-53. – Оп.1. – Спр.17.
16. ЦДАВО України.- Ф.27. – Оп.2. – Спр.109.
17. Стенографический отчет II губсъезда Советов Подолии 3-5 декабря 1921г. - Винница: Информстат отдела управления Подольского губисполкома, 1922.- 234 с.
18. ЦДАВО України.- Ф.257. – Оп.1. – Спр.120.
19. ДАВО.-Ф.П-1. – Оп.1. – Спр.730.
20. ДАВО.- Ф.Р-1012. – Оп.1. – Спр.214.
21. Иванова О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921-1925) // В кн. З історії радянської Вінниччини. - Вінниця: обл. книжк. вид-во, 1960.- С.49-61.
22. ДАВО.- Ф.Р-1901. – Оп.1. – Спр.76.
23. ДАВО.- Ф.П-29. – Оп.1. – Спр.141.
24. ДАВО.- Ф.П-31. – Оп.1. – Спр.107.
25. Материалы по обследованию комитетов незаможных селян. (По данным исследования в июне 1925 г.). - Харьков: ЦСУ УССР, 1925. - 213 с.